

تعاون، سال بیست و دوم، دوره جدید، شماره ۸، زمستان ۱۳۹۰

نقش شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی (روستایی) در ارتقای سطح زندگی و رفاه اعضا مطالعه موردی شهرستانهای فارس و کوهرنگ

معصومه فدایی^۱، دکتر محمود فال سلیمان^۲

تاریخ دریافت: ۹۰/۳/۱ تاریخ پذیرش: ۹۰/۸/۱

چکیده

از آنجا که توسعه روستایی و کشاورزی فرایندی چندبعدی است که به منظور بهبود ارتقای کیفیت زندگی و رفاه جامعه روستایی، افزایش بازده کشاورزی و صنایع غذایی، تحول در مالکیت ارضی و توزیع درآمد، افزایش تحرک اجتماعی و تحول الگوهای مشارکت در تصمیم گیری و بهره‌وری بیشتر برای ایجاد دگرگونی مناسب در ساختارهای ذهنی و اجتماعی روستاییان انجام می‌گیرد، به نظر می‌رسد که شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی بتوانند در توسعه نواحی روستایی مؤثر باشند. هدف کلی و اساسی این مقاله نیز بررسی نقش شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی در ارتقای سطح زندگی و رفاه اعضا در نواحی روستایی شهرستانهای

۱. کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی و مریی دانشگاه پیام نور واحد اردبیل

e-mail: m-fadaei87@gmail.com

e-mail: mm_fall@yahoo.com

۲. استادیار دانشگاه بیرجند

فارسان و کوهرننگ استان چهارمحال و بختیاری در سال ۱۳۸۹ است. این پژوهش از نوع "توصیفی-تحلیلی" به شمار می‌آید. جامعه آماری مورد مطالعه شامل ۱۸ شرکت تعاونی تولید کشاورزی (تحت پوشش اداره تعاون) است که ۱۱ شرکت در شهرستان کوهرننگ و ۷ شرکت در شهرستان فارس قرار دارند. تمامی اعضای این شرکتهای تعاونی یعنی ۱۲۶ عضو، به روش سرشماری مورد بررسی قرار گرفتند و از طریق پرسشگری، اطلاعات مورد نظر از آنها جمع‌آوری شد.

نتایج به دست آمده از تجزیه و تحلیل آماری با استفاده از آزمون ناپارامتری ویلکاکسون نشان می‌دهد که ایجاد شرکتهای تعاونی مورد مطالعه باعث ایجاد اشتغال، ماندگاری جمعیت روستاییان و بالارفتن شاخصهای رفاهی اعضا می‌شود.

کلیدواژه‌ها:

شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی، ارتقای سطح زندگی و رفاه اعضا، ماندگاری جمعیت روستاییان، شهرستانهای فارسان و کوهرننگ

مقدمه

در تاریخ جوامع بشری همواره مواردی وجود داشته که افراد برای تحقق اهدافی به همکاری با یکدیگر پرداخته‌اند. در حقیقت، شروع تعاون و همکاری بین انسان را می‌توان به اوایل خلقت بشر مربوط دانست به گونه‌ای که اولین پدیده در بین انسانها تعاون و سپس ایجاد قبیله و پس از آن تشکیل اجتماعات شهرنشین بوده است. مطالعه قبایل و بررسی ادیان نیز نشان‌دهنده این واقعیت است که تعاون پدیده جدیدی نیست (اخترتحقی، ۱۳۸۵، ۲۸).

به گفته جی‌اچ کول «نهضت تعاونی انقلابی از روی یأس و ناامیدی و آمیخته با این احساس بود که وضعیت بد فعلی که مردم در آن به‌سرمی‌برند باید بهبود یابد و همچنین بر اساس تفکرات مربوط به نظم نوین اجتماعی، مردم باید در رفاقت با همدیگر زندگی کرده و

همه از زندگی لذت ببرند و از این رو شروع تاریخی نهضت تعاون با چنین یأس و ناامیدیهای همراه بوده است» (انصاری، ۱۳۸۵، ۱۳۳).

به طور کلی تاریخچه تعاون در جهان را می توان از نظر اقتصادی به دو دوره تقسیم کرد: دوره اول از آغاز زندگی اجتماعی انسان شروع می شود و از سده پانزدهم میلادی به تدریج تحول می پذیرد تا اینکه به شکل کنونی در می آید و دوره دوم با انقلاب صنعتی و انقلاب فرانسه در سده هجدهم میلادی شروع می شود که دارای تعریفی مخصوص در دوران خود است. بنابراین، دوره اول را عصر تعاون اجتماعی و دوره دوم را اصل تعاون صنعتی یا علمی می نامند. اولین شرکت تعاونی در جهان شرکت تعاونی راجدیل^۱ در انگلستان بود که در پی بروز بحرانهای ناشی از انقلاب صنعتی و حاکمیت سرمایه و سرمایه داری بر ارزشهای انسانی توسط ۲۸ نفر در سال ۱۸۴۴ میلادی تشکیل شد که پس از آن نظریه ها و روشهای تاکنون معتبری به نام اصول شرکت تعاونی راجدیل مطرح شد^۲.

تعاونیها در سراسر جهان با تکیه بر خط مشی خودیاری متقابل، به ابزاری طبیعی برای توسعه اجتماعی و اقتصادی و تأمین منافع جوامع محلی و نظامهای اجتماعی تبدیل شده اند. اقتصاد اجتماعی متشکل از مؤسسات، تعاونیها، تشکلهای دوسویه و اتحادیه هایی است که فعالیتهای آنها جنبه های اجتماعی و اقتصادی دارد. با توجه به ماهیت شرکتهای تعاونی می توان مدعی شد کلیه تعاونیها اهداف اجتماعی و اقتصادی دارند؛ زیرا هر شرکت تعاونی با هدف تأمین نیازهای مشترک اعضای جامعه تشکیل می شود و این نیازها گاهی معطوف به مسکن یا خدمات بهداشتی است و گاهی اعضای تعاونی می خواهند از طریق آن به تولیدات، خدمات، اشتغال و درآمد مستمر دسترسی داشته باشند (بیات، ۱۳۸۸، ۱۴۳). اصول زیر یا همان اصول هفتگانه نیز گواهی است بر این مدعا که تعاونیها اهداف اقتصادی و اجتماعی دارند:

---

1. Rachdil

2. www.taavon.ir

عضویت آزاد و اختیاری؛ کنترل دموکراتیک توسط اعضا؛ مشارکت اقتصادی اعضا؛ خودگردانی و استقلال؛ آموزش و کارآموزی و اطلاع رسانی؛ همکاری بین تعاونیها؛ توجه به منافع جامعه (وزارت تعاون، ۱۳۸۵، ۵).

بنابراین، شرکتهای تعاونی چارچوبی سازمانی را برای افزایش توانایی اعضا در جامعه، تولید و فروش محصولات، ایجاد اشتغال، افزایش درآمد و برطرف کردن نیازهای اجتماعی و اقتصادی مردم مهیا می‌سازند (داویدویچ، ۱۳۷۰، ۸۱) و لذا بررسی نقش و کارکرد این تعاونیها در برطرف کردن این نیازها و ارتقای سطح زندگی و رفاه اعضا و نهایتاً توسعه جامعه ضرورت و اهمیت دارد.

تاکنون در خصوص بررسی نقش و کارکرد شرکتهای تعاونی تولید روستایی در استان چهارمحال و بختیاری مطالعه‌ای صورت نگرفته است و از آنجا که شرکتهای تعاونی روستایی می‌توانند در روند توسعه روستایی نقش مؤثری داشته باشند، لذا لزوم توجه به شرکتهای مزبور امری ضروری به نظر می‌رسد. در این راستا تحقیق حاضر نیز با اهداف زیر انجام شده است:

۱. بررسی نقش شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی در ایجاد اشتغال مولد و پایدار در نواحی روستایی شهرستانهای فارس و کوهرنگ؛
۲. بررسی نقش شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی در ماندگاری جمعیت مردم نواحی روستایی شهرستانهای فارس و کوهرنگ؛
۳. بررسی نقش شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی روستایی شهرستانهای فارس و کوهرنگ در بهبود شاخصهای رفاهی اعضا.

پیشینه تحقیق

سلیمانی سوچلمای در سال ۱۳۸۴ نقش شرکتهای تعاونی در تأمین اشتغال و رفع محرومیت را بررسی کرد و نشان داد که یکی از روشهای مناسب در جهت ریشه کنی فقر و محرومیت، تشکیل شرکتهای تعاونی تولید اشتغال‌زاست.

لهسایی زاده در سال ۱۳۸۴ در بررسی نقش شرکتهای تعاونی تولیدی در اشتغال روستاییان به این نتیجه دست یافت که تعاونیهای روستایی از طریق ارتباط با یکدیگر می توانند شبکه های اقتصادی فراروستایی تشکیل دهند که این پدیده تعاونیها را به مؤسسات اقتصادی توانا و اشتغالزا در مقابل مؤسسات بخش خصوصی تبدیل می کند. بنابراین، شرکتهای تعاونی تولید روستایی می توانند عامل اشتغالزایی در سطح روستا و حتی خارج از روستا باشند.

حسینی و باباجانی در سال ۱۳۸۴ در بررسی نقش تعاونیهای تولیدی در ایجاد اشتغال و کاهش فقر در مناطق روستایی به این نتیجه رسیدند که تعاونیها به دلیل کاهش هزینه های تولید، ایجاد روحیه مشارکت و همیاری و تشکیل یک نهاد اقتصادی و اجتماعی در سطح روستاها می توانند نقش بسزایی در ارتقای سطح اقتصادی و بهبود کیفیت زندگی جامعه روستایی ایفا نمایند.

حیدری ساربانی در سال ۱۳۸۴ به بررسی نقش تعاونیهای تولیدی در توسعه مناطق روستایی از طریق تجزیه و تحلیل آماری پرداخت و به این نتیجه رسید که عضویت در شرکتهای تعاونی تولیدی به ایجاد اشتغال و افزایش درآمد روستاییان و در نهایت، به توسعه مناطق شهرستان مشکین شهر منجر شده است.

روش تحقیق

پژوهش حاضر به لحاظ هدف از نوع تحقیقات کاربردی و از لحاظ ماهیت و روش از نوع "توصیفی - تحلیلی" بوده و در آن برای گردآوری اطلاعات از دو روش اسنادی و میدانی استفاده شده است. روش گردآوری اطلاعات میدانی، مصاحبه و مشاهدات عینی و پرسشگری بوده و جمع آوری اطلاعات اسنادی و مکتوب از طریق مطالعات کتابخانه ای و اینترنتی مرتبط با موضوع مورد پژوهش و همچنین مراجعه به ادارات مربوط و اخذ آمار در سال ۱۳۸۹ انجام پذیرفته است. جامعه آماری شامل همه اعضای شرکت یعنی ۱۲۶ عضو بوده که به روش

سرشماری بررسی شده اند. ابزار اصلی تحقیق پرسشنامه بوده که تجزیه و تحلیل داده‌های آن با استفاده از نرم افزار spss صورت گرفته و برای آزمون داده‌ها نیز از آزمون ناپارامتری ویلکاکسون استفاده شده است.

نتایج و بحث

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد از نظر جنسیت، همه اعضای شرکت مردند و سن ۵۰ درصد (۶۳ نفر) از آنها بین ۳۱ تا ۴۵ سال و میانگین سن ۵۰ سال می‌باشد. ۱۹ درصد اعضا (۲۴ نفر) مجرد و ۸۱ درصد آنها (۱۰۲ نفر) متأهل هستند و لذا می‌توان گفت که اکثریت اعضای شرکتهای تعاونی تولیدی متأهلند. همچنین ۹۷ درصد اعضا با سوادند و ۱۶ درصد مدرک بالاتر از دیپلم دارند.

در خصوص نظر اعضا در مورد میزان تأثیر ایجاد شرکت تعاونی در وضعیت اقتصادی‌شان، نتایج نشان می‌دهد که به ترتیب ۱۱۰ و ۷۸ نفر از اعضا میزان تأثیر شرکت تعاونی را در افزایش درآمد و ایجاد شغل جانبی خیلی زیاد دانسته‌اند. شرکتهای تعاونی مورد نظر موجب ایجاد شغل‌های جانبی مانند رانندگی (حمل مواد اولیه به مراکز تولید و حمل محصول تولید شده به مراکز فروش)، کارگری و غیره نیز شده‌اند. همچنین نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که ۹۴ درصد (۱۱۹ نفر) از اعضای شرکت تعاونی تولید از خدمات بیمه برخوردارند و تنها ۶ درصد (۷ نفر) آنان بیمه نمی‌باشند.

در خصوص نظر اعضا در مورد میزان تأثیر شرکت تعاونی در اشتغال روستاییان نتایج نشان می‌دهد که به ترتیب ۹۶ و ۹۵ نفر از اعضا میزان تأثیر ایجاد شرکت تعاونی را در ایجاد اشتغال پاره وقت و دائمی برای روستاییان خیلی زیاد دانسته‌اند و ۶۴ نفر از اعضا میزان تأثیر ایجاد شرکت تعاونی را در ایجاد اشتغال برای تحصیل‌کردگان بومی تاحدودی می‌دانند (جدول ۱). با توجه به اینکه کارفرمایان و عناصر کلیدی شرکتهای تعاونی تولیدی را افرادی میانسال و کم تخصص تشکیل داده‌اند، از افراد تحصیل کرده و دارای مهارت در رشته‌های

کشاورزی، شیلات، منابع طبیعی و... خیلی کم استفاده شده است که این امر مبین مدیریت نه چندان خوب این شرکتهاست.

در مورد میزان تأثیر شرکتهای تعاونی در ماندگاری جمعیت روستاییان نتایج نظر سنجی نشان می‌دهد ۵۲ درصد اعضا میزان تأثیر شرکتهای تعاونی در ماندگاری جمعیت روستاییان را خیلی زیاد ارزیابی کرده‌اند (جدول ۲). شرکتهای تعاونی مورد مطالعه با ایجاد اشتغال (پاره‌وقت و دائمی) و ایجاد درآمد مناسب، به تقویت انگیزه روستاییان در ماندن در روستا و فعالیت نمودن در کارهای اقتصادی کمک کرده‌اند.

طبق نظرسنجی از اعضا در مورد میزان تأثیر فعالیت در شرکت تعاونی بر امکانات رفاهی زندگی، نظر اکثریت اعضا مثبتی بر این می‌باشد که تأثیر فعالیت در شرکت تعاونی بر امکانات رفاهی زندگی زیاد است به گونه‌ای که فعالیت و درآمد حاصل از شرکتهای تعاونی موجب افزایش قدرت خرید کالای مصرفی، وسایل منزل، وسیله نقلیه و سرمایه‌گذاری در امر تولید شده است (جدول ۳).

جدول ۱. نظر اعضا در مورد میزان تأثیر شرکت تعاونی در اشتغال روستاییان

موارد	خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد
ایجاد اشتغال پاره وقت برای روستاییان	۰	۰	۰	۳۰	۹۶
ایجاد اشتغال دائمی برای روستاییان	۰	۰	۲	۲۹	۹۵
ایجاد اشتغال برای تحصیل کردگان بومی	۱	۵۶	۶۴	۴	۱

مأخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۲. نظر اعضا در مورد میزان تأثیر شرکت تعاونی در ماندگاری جمعیت

خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	
۰	۰	۳	۴۵	۵۲	درصد
۰	۰	۴	۵۷	۶۵	فراوانی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۳. نظر اعضا در مورد میزان تأثیر فعالیتشان در شرکت تعاونی بر امکانات رفاهی زندگی

آنان (برحسب نفر)

خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	موارد
۰	۰	۲	۸	۱۱۶	افزایش خرید کالای مصرفی
۰	۰	۲	۷	۱۱۷	افزایش خرید وسایل منزل
۰	۴	۳۴	۲۴	۶۴	افزایش قدرت خرید وسایل نقلیه
۰	۸	۳۹	۲۴	۵۵	افزایش سرمایه‌گذاری در امر تولید

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بررسی فرضیات تحقیق با کمک آزمون ناپارامتری ویلکاکسون

فرضیه اول: ایجاد شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی باعث به وجود آمدن اشتغال در نواحی روستایی شهرستانهای فارس و کوهرنگ گردیده است. نتایج بررسی این فرضیه با استفاده از آزمون ناپارامتری ویلکاکسون، در جدول ۴ ملاحظه می‌شود. در این آزمون فرضهای،

$$H_0: \mu = 9 \quad \text{و} \quad H_1: \mu > 9 \text{ به صورت زیر می‌باشند:}$$

$$H_1: \mu > 9$$

μ میانگین نظر اعضا در مورد میزان تأثیر شرکت تعاونی در اشتغال روستاییان می‌باشد. مقدار سطح معناداری به دست آمده از آزمون ناپارامتری ویلکاکسون برابر صفر می‌باشد و چون این مقدار کمتر از ۰/۰۵ است پس می‌توان نتیجه گرفت که H_0 رد می‌شود؛ یعنی $\mu > ۹$ می‌باشد و نشان می‌دهد که ایجاد شرکتهای تعاونی تولیدی باعث ایجاد اشتغال مولد و پایدار در نواحی روستایی شهرستان فارسان و کوهرنگ گردیده است و لذا این فرضیه پذیرفته می‌شود.

جدول ۴. نتایج به دست آمده از آزمون ناپارامتری ویلکاکسون در مورد فرضیه اول

متغیر	میانگین نمونه	مقدار آماره آزمون	سطح معناداری
میزان تأثیر شرکتهای تعاونی تولید در اشتغال روستاییان	۱۲/۰۸	۹/۸۷۱۱	۰/۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

فرضیه دوم: ایجاد شرکتهای تعاونی تولیدکشاورزی باعث ماندگاری جمعیت در نواحی روستایی شهرستانهای فارسان و کوهرنگ گردیده است. نتایج بررسی این فرضیه در جدول ۵ ملاحظه می‌شود. در این آزمون، فرضهای H_0 و H_1 به صورت زیر می‌باشند:

$$H_0: \mu = ۳$$

$$H_1: \mu > ۳$$

μ میانگین نظر اعضا در مورد میزان تأثیر شرکت تعاونی در ماندگاری جمعیت روستاییان می‌باشد. مقدار سطح معناداری به دست آمده از آزمون ناپارامتری ویلکاکسون برابر صفر می‌باشد و چون این مقدار کمتر از ۰/۰۵ است پس می‌توان نتیجه گرفت که H_0 رد می‌شود؛ یعنی $\mu > ۳$ می‌باشد و از این رو می‌توان گفت طبق نظر اعضا، ایجاد شرکتهای تعاونی تولیدی باعث ماندگاری جمعیت در نواحی روستایی شهرستان فارسان و کوهرنگ گردیده است و لذا این فرضیه پذیرفته می‌شود:

جدول ۵. نتایج آزمون ویلکاکسون در مورد فرضیه دوم

متغیر	میانگین نمونه	مقدار آماره آزمون	سطح معناداری
میزان تأثیر شرکتهای تعاونی تولید بر ماندگاری جمعیت روستائیان	۴/۴۸	۱۰/۰۱۵۶	۰/۰۰

فرضیه سوم: ایجاد شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی روستایی باعث بهبود شاخصهای رفاهی اعضا در شهرستانهای فارس و کوهرنگ است. نتایج بررسی این فرضیه در جدول ۶ نشان داده شده است. در این آزمون، فرضهای H_0 و H_1 به صورت زیر می باشند:

$$H_0: \mu = 12$$

$$H_1: \mu > 12$$

μ میانگین نظر اعضا در مورد میزان تأثیر شرکت تعاونی در بهبود شاخصهای رفاهی اعضاست. مقدار سطح معناداری به دست آمده از آزمون ناپارامتری ویلکاکسون برابر صفر می باشد و چون این مقدار کمتر از ۰/۰۵ است پس می توان نتیجه گرفت که H_0 رد می شود؛ یعنی $\mu > 12$ می باشد و از این رو می توان گفت طبق نظر اعضا، ایجاد شرکتهای تعاونی تولیدی باعث بهبود شاخصهای رفاهی آنها گردیده است و لذا این فرضیه پذیرفته می شود.

جدول ۶. نتایج آزمون ویلکاکسون در مورد فرضیه سوم

متغیر	میانگین نمونه	مقدار آماره آزمون	سطح معناداری
میزان تأثیر شرکتهای تعاونی تولید در امکانات رفاهی اعضا	۱۷/۹۹۲۰	۹/۸۳۸۹	۰/۰۰

مأخذ: یافته های پژوهشی

نتیجه گیری و پیشنهاد

در تفسیر کلی نتایج می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. با توجه به اثبات فرضیه اول مبنی بر تأثیر ایجاد شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی در اشتغالزایی در نواحی روستایی شهرستانهای مورد مطالعه می توان گفت که گسترش و ایجاد شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی فعال و بهره‌ور در مناطق مورد بررسی، راهی برای مبارزه با بی‌کاری است. در این باره باید گفت شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی، تولید را توسط توده‌های مردم انجام می‌دهند و موجب افزایش اشتغال افراد غیرماهر و کاهش بی‌کاری فصلی و پنهان می‌گردند. همچنین با گسترش تعاونیها می‌توان سرمایه‌های راکد نزد مردم را جمع‌آوری و صرف فعالیت مولد و اشتغال‌زا کرد. به این ترتیب هر شغل مستقیم ایجاد شده در بخش تعاونی یک یا چند شغل غیر مستقیم نیز در بخشهای مکمل این فعالیتها به وجود می‌آورد.

۲. از آنجا که عوامل اقتصادی همچون کسب درآمدهای بالاتر، یافتن شغل، امکانات رفاهی و خدماتی در مهاجرت از روستا به شهر نقش مهمی دارند و از طرفی ثابت شد ایجاد شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی باعث ماندگاری جمعیت در نواحی روستایی شهرستانهای فارس و کوهرنگ می‌شوند، راه مقابله با مهاجرت روستاییان، که رشد و توسعه اقتصادی را تهدید می‌کند، ایجاد این شرکتها و در نتیجه تعدیل اقتصادی مناسب بین شهر و روستا بر مبنای مزیت‌های منطقه‌ای است.

۳. چنانکه مشخص شد، ایجاد شرکتهای تعاونی تولید کشاورزی روستایی شهرستانهای فارس و کوهرنگ باعث بهبود شاخصهای رفاهی (افزایش قدرت خرید و سرمایه‌گذاری) اعضا گردیده است. از سویی، تمامی نظریه پردازان و متخصصان امر توسعه، سرمایه‌گذاری را مؤثرترین راه رسیدن به اهدافی چون افزایش تولید و افزایش اشتغال و نهایتاً ارتقای رفاه می‌دانند؛ بنابراین، تعاونیها از طریق جلب مشارکت عمومی در امر سرمایه‌گذاری و رونق آن و نیز جذب نقدینگی راکد می‌توانند سهم بزرگی در رونق اقتصادی و بهبود رفاه داشته باشند.

در پایان باید گفت در مناطق مورد مطالعه، امکانات و تواناییهای (طبیعی و انسانی) بسیاری به صورت بالقوه و بالفعل وجود دارند که اگر به درستی شناسایی و طبقه بندی شوند و مورد استفاده بهینه قرار گیرند می‌توانند فعالیت‌های مولد و اشتغال‌زای بسیاری را ایجاد کنند.

منابع

۱. انصاری، حمید(۱۳۸۵)، تعاونی ها در هزاره سوم، وزارت تعاون،معاونت تحقیقات، آموزش و ترویج، چاپ اول.
۲. اخترتحقیقی، مهدی(۱۳۸۵)، جامعه شناسی تعاون،ناشر مؤلف.
۳. بیات، اصغر(۱۳۸۸)، تعاونی ها و اقتصاد اجتماعی، نشریه تعاون، شماره ۲۰۶ و ۲۰۷.
۴. حسینی، محمود و آرزو باباجانی (۱۳۸۴)، نقش تعاونیهای تولیدی در ایجاد اشتغال و کاهش فقر در مناطق روستایی، مجموعه مقالات کنفرانس تعاون، اشتغال و توسعه، دانشگاه یزد.
۵. حیدری ساربان، وکیل (۱۳۸۴)، نقش تعاونیهای تولیدی در توسعه مناطق روستایی، مجموعه مقالات کنفرانس تعاون، اشتغال و توسعه، دانشگاه یزد.
۶. داویدویچ، ج.(۱۳۷۰)، بسوی دنیای تعاون، ناشرمؤلف، چاپ دوم، تهران.
۷. سلیمانی سوچلمای، ابوالقاسم (۱۳۸۴)، نقش شرکتهای تعاونی در تأمین اشتغال و رفع محرومیت، مجموعه مقالات کنفرانس تعاون، اشتغال و توسعه، دانشگاه یزد.
۸. لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۸۴)، نقش شرکتهای تعاونیهای تولید در اشتغال روستائیان، مجموعه مقالات کنفرانس تعاون، اشتغال و توسعه، دانشگاه یزد.
۹. وزارت تعاون(۱۳۸۵)، سند ملی توسعه بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران، تهران، فرهنگ دهخدا.